

İRADƏ BƏYLƏROVA

ADU

Rəşid Behbudov134

irada@mail.ru

İNGİLİS DİLİNDƏ OLAN BƏZİ MÜRƏKKƏB İSİMLƏRİN STRUKTUR-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə məzmunundan asılı olaraq mürəkkəb isimlərin mənasına həm bütövlükdə, həm də ayrılıqda müəyən edilməsinə çalışmışıq.

Bundan əlavə, ingilis dilində olan mürəkkəb sözlərin quruluş və tədqiqatından, həmçinin onların yaranma üsullarından söz aşılmışdır. Qeyd olunmuşdur ki, başqa dillərdə olduğu kimi ingilis dilində də söz yaranması inkişaf prosesi olaraq bir tarixi quruluşdan digərinə keçid zamanı yeni sözlərin yaranması ehtiyacını təmin edir.

Məqalədə istifadə olunan mürəkkəb isimlərin nümunələri T.Drayzerin əsərlərindən götürülmüşdür. Mürəkkəb isimlərin komponentlərinin bitişik, bəzən düfislə, bəzən də ayrı yazıldığı misallarla qeyd olunmuşdur. Belə ki, semantik qrup və eyni zamanda sənət, peşə, vəzifəmənəsi ifadə edən sözlər qrupuna aid olduğundan bəhs edilir. Qeyd olunur ki, elm və texnologiyada baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq mürəkkəb isimlərin işlənmə tezliyi artmadır. Həmçinin yeni anlayış, əşya və hadisələrin yaranması ilə əlaqədar dilin söz fondunda baş verən müəyyən diferensiaslaşma ilə əlaqədar olması bu səbəb olaraq göstərilmişdir. Müəllif qeyd edir ki, bəzi mürəkkəb isimlərin mənası onları təşkil edən komponentlərin mənasının məzmununa uyğun gəlmir. Məqalədə deyilir ki, bəzi mürəkkəb isimlərin mənası mücərrədləşərək onun komponentlərinin konkret mənasından uzaqlaşır. məs: tallboy, longhead. Mürəkkəb sözlərin komponentlərinin yerinin dəyişməsi nəticəsində onların mənası da dəyişir. İngilis dilində olan mürəkkəb sözlərin digər dillərdə mövcud olan mürəkkəb sözlərdən iki fərqli xüsusiyyəti var:1) Onlar öz mənaları ilə müxtəlif şəkildə işlənə bilər; 2) İngilis dilində ən çox iki kökdən ibarət olan mürəkkəb sözlər üstünlük təşkil edir.

Mürəkkəb sözlərin mürəkkəbliyi onların quruluşuna görə bölgüsündədir. Quruluş sözünün hər iki mənası bu məsələdə bizi maraqlandırır, mürəkkəb isimlərin konkret formalının öyrənilməsi bu cəhətə əsaslanır. Məsələn, babysitter (dayə), toothache (diş ağrısı), good dressed (yaxşı geyinmiş) və s. birləşmələrdə tamam başqa birləşmə növü təqdim edilir, çünki quruluşdakı bu fərq onların mahiyyətinə təsir edir və hər birinin bir neçə xüsusiyyətlərlə çıxış etməsinə səbəb olur. Göründüyü kimi burada söz birləşmələrinin sadə və mürəkkəb olaraq iki yerə təsnifinə ciddi əhəmiyyət verildiyi kimi, mürəkkəb sözlərin də sadə sözlərlə birlikdə öyrənilməsi də vacib sayılır. Sintaktik üsulla yaranan sözlər-mürəkkəb isimlər iki və ya daha artıq sözün birləşərək bir məna ifadə etməsinə deyilir. Məsələn, mankind (bəşəriyyət), blackboard (lövhə), waste-paper basket (zibil qabı), fellow-countryman (yerli) və s.

Birinci elementin isim (n), ikinci elementin isə fel tərkibli isim olan bir neçə qruplar var. Məs: sunset, timeserver, housekeeping və s. ekzosentrik mürəkkəblərdə isə elementlər öz mənalarına uyğun hərəkətə ya şəxs və ya əşyanı bir sözlə bildirir. Burada şəxsi isimlər təsəvvür edilə bilər. Məs: pick-pocket, V+n Quruluşca mürəkkəb sözlər əsrlər boyu ingilis dilini zənginləşdirən, ona yeni məna dəyərləri qatan məhsuldar vasitələrdən biri olmuşdur. Həmçinin o dilçilikdə bəzi çətin sual və problemlərin araşdırılmasında da əsaslı rol oynamışdır. Sözün mürəkkəbliyi özündə bir sıra linqvistik və qeyri-linqvistik; sintaqmatik və paradiqmatik; və linqvistik paradiqmatik bilikləri əks etdirir.(9,1) Bəzi alimlər sözün mürəkkəbləşməsinə ingilis dilinə olan məhsuldar qatğısıyla əlaqədar qrammatik yox, leksik hadisə adlandırır.

Açar sözlər: mürəkkəb söz, quruluş, söz yaranması, tədqiqat, məzmun

Bir çox dillərdə olduğu kimi ingilis dilinin qrammatik quruluşunda da mürəkkəb isimlər özünəməxsus yer tutur və dəyərli əhəmiyyətə malikdir. Müxtəlif dillərdə mövcud olan vahidlər sistemini təhlil etdikdə mürəkkəb isimlər bölməsi də xüsusi bir bölmə kimi qarşıya çıxmışdır. İngilis dilində mürəkkəb sözlərin digər dillərdə mövcud olan mürəkkəb sözlərdən iki fərqli mühüm xüsusiyyəti vardır. Onlar öz mənaları ilə müxtəlif şəkildə işləyə bilərlər. İkinci xüsusiyyət isə ingilis dilində ən çox iki kökdən ibarət olan mürəkkəb sözlərin üstünlük təşkil etməsidir. Məhz bu səbəbdən lap qədim zamanlardan hazırki günümüzdə qədər bu bölməyə qarşı maraq yüksək səviyyədə olmuş və müxtəlif tədqiqatlarda aktual mövzular arasında öz yerini almışdır.

Qeyd etməliyə ki, mürəkkəb sözlərdən, o cümlədən mürəkkəb isimlərdən bəhs edən dilçilər ilk növbədə onların semantik struktur bütövlüyünü qeyd edirlər.

Son vaxtlar ingilis dili istifadəçiləri arasında mürəkkəb isimlərin işlənmə tezliyi artmış və bu bərdə bir sıra alimlər də dəyişikliyi müşahidə etdiklərini öz tədqiqatlarında təsdiq etmişdirlər. Bu tendensiya ilk növbədə elm-texnologiyada baş verən dəyişikliklər, yeni anlayış, əşya və hadisələrin yaranması ilə əlaqədar dilin söz fondunda baş verən müəyyən diferensiaslaşma ilə əlaqədardır. Bu dəyişikliklərdə bir-birinə yanaşı sözlər yenidən sintaktik yolu üstün tutması olduqca aşkardır.

Mürəkkəb isimlərin digər dillərin sözlərində olduğu kimi işlənməsinə təkan verən amillərdən biri kimi dil qənaəti misal çəkilə bilər. Onları müxtəlif qəzet, jurnallarda məqalə başlıqlarında, şəkilaltı yazılarda, digər izahat və şərhələrdə və bir sıra mətbuat növlərində görmək olar. Bu növə aid olan mürəkkəb isimlərin əksəriyyəti birinci növ təyin söz birləşməsi əsasında yaranmışdır.

Birinci komponentləri isimlərdən ibarət 1-ci növ təyin söz birləşmələri əsasında formalaşan mürəkkəb sözlərdə də təyin və təyin olunan semantik baxımdan daha sıx birləşmə əmələ gətirir və bu yeni söz birləşməsindən vahid quruluşa malik olması ilə fərqlənir. Məsələn, silver spoon (gümüş qaşığı), hot-bed (istixana), mountain air (dağ havası) (13)

Yanaşma yolu ilə yaranan mürəkkəb isimlərin gold ring (qızıl üzük), fir tree (şam ağacı), key hole (açar deşiyi) və s. kimi birinci komponenti yerində təyin edilən söz kimi isim gəlir. Bu nümunəyə aid misalların sayını artırmaq olar. Lakin onların əsas göstəricisi qənaət prinsipidir ki, dil istifadəçiləri az vaxtda daha dolğun və eyni zamanda təsirli danışmaq niyyəti bu tipli sözlərin meydana gəlməsinə güclü təkan bir dil üçün mənşəcə mürəkkəb söz hesab edilən hər hansı bir söz müasir dildə belə qəbul edilməyə bilər, və yaxud da bir dildə mürəkkəb hesab edilən söz fərqli bir dildə sadə söz kimi qəbul edilə bilər. Belə hallarda o vaxt rast gəlinir ki, bəhsi gədən sözün komponentləri yeni şəraitdə işlənmir, belə bir sözün olması haqda təsvür olmur. Məsələn, beynəlmiləl səciyyəli linqvistik terminlərdən “homograph, homonym, antonym, synonym” və s. kimi onlarca terminlərin tərkibinin mənşəcə iki sözdən ibarət olduğu hamıya məlumdur. Lakin misal gətirilmiş sözləri təşkil edən sözlər ingilis dilində işlənmədiyi halda, əmələ gətirdikləri sözlərin tərkibində qalmış və dilə sözün daxilində onun bir hissəsi kimi gəlmişdir. Deməli, sözün lüğət tərkibində fəaliyyəti və inkişaf nəticəsi ilə onu təşkil edən komponentlərin inkişafı ilə üst-üstə düşür.

Bundan əlavə, N. Nəbiyevanın fikrincə, mürəkkəb sözləri, o cümlədən mürəkkəb isimləri müəyyənləşdirmək işində istifadə edilən başlıca cəhət mürəkkəb isimlərin bütövləşməsidir. Onların komponentləri sabitdir, məs: **blackboard, armchair, eggplant etc.** Bu sözlərdə birinci komponenti dəyişərək başqa bir sözlə əvəz etmək mümkün deyil, yəni black əvəzinə greenboard demək mümkün deyil. (3,55)

İ.V.Arnold ingilis dilinə xas olan mürəkkəb sözlərin 2 qrupu haqqında 1) endosentrik ; 2) ekrosentrik danışarkən qeyd etmişdir ki, əgər mürəkkəb sözün baş üzvünün ifadə etdiyi məna həmin mürəkkəb sözün ifadə etdiyi məna ilə funksiya daşıyarsa, belə mürəkkəb söz, eləcə də mürəkkəb isim endosentrik mürəkkəb sözlər adlanır. Endosentrik isimlərdə elementlərdən biri o bir elementlə xarakterizə olunur. məs: sunshine, növü isim+isim. Bu ən məhsuldar növdür. Bu cür nümunələrin sayı çoxdur. maidservant növlü mürəkkəb söz həmçinin isim+isim tərkiblidir, lakin elementlər arasındakı əlaqə müxtəlifdir. 2-ci element dominaatdır. Looking-glass tip V+n Bəzən birinci və ikinci element arasında məna yaxınlığı müxtəlifdir. Məs: a green-grocer heç də satıcı yaşıl deyil, tərəvəz satan şəxs mənasını verir. O.Musayevin fikrincə, mürəkkəb isimlərə xas olan spesifik xüsusiyyətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, əksər hallarda mürəkkəb isimlərin mənası onları təşkil

edən komponentlərin mənasının məzmununa uyğun gəlir.(1,15) O zaman lüğətə müraciət olunur. İngilis dilinin mürəkkəb isimləri Azərbaycan dilinə bəzən sadə (1), bəzən düzəltmə (2), bəzən mürəkkəb isimlərlə (3), bəzən də sərbəst söz birləşməsi(4) ilə tərcümə edilir. (1,16) Məs: bluebell (blue-mavi; bell-zəng, birlikdə mənası isə zəngçiçəyi deməkdir).

Məşkovun fikrincə, N+N tipli mürəkkəb sözlər leksik vahidlərin böyük əksəriyyətini təşkil edir. Bu sözlər bir çox xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif olduğu üçün onların mənasının təhlili də müxtəlif yollarla öyrənilməlidir. (2,103)

İngilis dilində olan N+N tipli mürəkkəb sözlərin müşahidəsi bu sözlərin komponentləri arasındakı münasibətlərin yaranmasının müxtəlif faktorlara əsaslanması barəsində fikir yürütməyə imkan verir. Aşağıda verilmiş 3 mürəkkəb sözün mənalarına nəzər salaq. *Handbag* sözündəki 1-ci komponent *hand* öz əsl mənasında (əl) deyil, *bag* sözünə köməkçi bir söz kimi birləşərək tam başqa - *agent* mənasını verir. *Hand-towel* sözündə isə komponentlərin heç birisi üstünlük təşkil etmir, yəni *hand* öz (əl) mənasında *towel* (dəsmal) mənasında işlənərək *əl dəsmalı* mənasını verir. Beləliklə, 1-ci və 2-ci misallardan fərqli olaraq 3-cü mürəkkəb sözün strukturu motivasiyalı deyil. *Hand-gallop* sözü isə 1-ci və 2-ci mürəkkəb sözlərdən fərqli olaraq bu sözlərin komponentləri “*hand*” və “*gallop*” ayrılıqdakı mənaları birləşərək verdiyi mənadan fərqli olur. Belə ki, tərcümədə (atın yüyənini saxlamaq) olan “*at*” sözü ilə bağlı olsa da, “*at*” sözü aradan çıxır. Bədii ədəbiyyat söz yaradıcılığına aid nümunələrin cəmləndiyi ən böyük mənbədir. Tədqiqat obyektiv olan mürəkkəb sözlər də bu dildə yazan bir çox yazıçıların əsərlərində öz əksini tapmışdır. Dünya ədəbiyyatını öz əsərləri ilə zənginləşdirən yazıçılar nümunəsinə Teodor Drayzer də aiddir. Hesab edilir ki, Drayzerin əsərləri mürəkkəb sözlərin bütün növlərinə aid nümunələrin toplandığı olduqca zəngin mənbələrdir.

The old gentleman was wondering how much Cowperwood has prepared to spend. (4, 56)

Nümunəsində göstərilən mürəkkəb isim A+N modelinə uyğundur. Yəni onun birinci tərəfi sifət, digər tərəfi isə isimlə ifadə olunmuşdur. “Gentle” sifəti “mülayim, həlim, xəfif, mədəni”, ikinci tərəfdəki “man” sözü isə “insan, adam, kişi, nəfər” kimi mənaları verir. Mürəkkəb sözün cümlədəki funksiyası mübtədadır.

Chicago River came into view with its mess of sputtering tugs its black coal-pockets.

Bu cümlədəki mürəkkəb söz N+N modelidir. “Coal” kömür, “pocket” isə cib mənasındadır, amma burada ümumilikdə “kömür satılan yer” kimi tərcümə olunur. Komponentlərin ayrılıqda mənası fərqli olsa da, birlikdə “mağazalara mal paylayan insan” mənasını verir. Mürəkkəb sözlərin komponentlərinin yerinin dəyişməsi nəticəsində onların mənası da dəyişir. Məsələn: *boat-life* – *dənizdə keçən ömür*, *life-boat* isə *xilasedici* mənasını verir. Mürəkkəb sözlərin mənası heç də həmişə komponentlərin ayrı-ayrılıqdakı mənə ilə uzlaşmır. O zaman lüğətə müraciət edilir. Məsələn: *butter* – *milk* – *ayran*; *butter-woman* – *yağ satan qadın*; *lady-bird* – *parabüzən*. (4, 6)

Perhaps, as it would be for some of the rest of us, supposing we wanted to go into the street-railway business.

Bu cümlədəki mürəkkəb söz N+N modelinə əsasən yaranıb “dəmiryolu” mənasını verir. Sözü təşkil edən birinci tərəf “rail” dəmir, rels, sürəhi” mənasında, ikinci tərəf isə road, yəni “yol” mənasını verən sözlərdən ibarətdir. Söz cümlədə təyin vəzifəsində çıxış etmişdir. Mürəkkəb isim yer zərfliyi funksiyasındadır. (4, 190)

These two clubs to which you and I belong are filled with two-faced, double-breasted hypocrites. Double-cüt, breast isə sinə mənasını versə də, birlikdə “qeyri-səmimi insan” deməkdir.

At the mention of great beef-packer, who was one of the bank’s heaviest depositors, Addison stirred slightly with approval. (4, 13)

But now, no champagne, in fact, no liquor of any kind, for a while at least, and no food wish the exception of a cream soup, perhaps and plenty of buttermilk.

Bu nümunədə görüldüyü kimi “buttermilk” mürəkkəb sözü işlənib ki, bu da N+N modeli əsasında yaranıb. Burada işlənən “butter” sözü “yağ, milk” sözü isə süd mənasını verir. Birlikdə mürəkkəb söz kimi isə bu söz “ayran” mənasını verir. Cümləsində tamamlıq funksiyasını daşıyır.

It was filled with slips of paper, some mileage books, a roll of greenbacks.

Are you a stenographer or typewriter?

Bu cümlədə mürəkkəb isim N+N modelinə əsasən yaranmışdır. Mürəkkəb söz kimi bu söz “yazı makinası” mənasını verir. Bu sözün tərkibində “type” sözü “tip, növ, nümunə, rəmz, simvol, nabor” mənalarını verir. “Writer” sözü isə “yazıçı, müəllif” mənalarını ifadə etmək üçün istifadə olunur. Mürəkkəb isim kimi tərcüməsi isə yeni mənadadır.

The thoroughfare, in this part, was like a walled canon of brown stone and dark red brick. Bu cümlədə thoroughfare mürəkkəb sözü işlənilib ki, bu “keçid, keçid yeri” mənasını verir. Bu söz A+N modelinə əsasən yaranmışdır.

Beləliklə, mürəkkəb sözlərin bu cür təsnifatı bu birləşmələrin struktur-semantik quruluşunun ətraflı təhlili üçün prinsipial əhəmiyyət kəsb edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

1. Arnold .İ.V. The English Word, 1986.
2. Musayev.O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 2007
3. Nəbiyeva. N.Ə. Müasir İngilis və Azərbaycan dillərində mürəkkəb isimlər, Bakı, 2005.
4. T. Drayzerin “The Titan” və “Sister Carrie” əsərlərindən mürəkkəb sifətlərin struktur-semantik xüsusiyyətlərinin kontekst daxilində təhlili. Dis...2005
5. Мешков О.Д. Словообразование в современном английском языке. Москва 1985.

I. Baylarova

Structural – semantic peculiarities of some compound nouns in the English language

Summary

In the article we tried to determine the meaning of the components of compound words in whole and separately according to the context.

Besides, it is mentioned about the investigation and structure of compound words in the English language, as well as about the ways how they are formed.

It is also said that word formation as in other languages also in the English language is a process of development which provides the need of new word-formation according to the historical changes from one stage for another one.

Examples with compound nouns used in the article have been taken from the works of Th. Dreiser.

In the article it is said that compound words are written either together, or through dash and separately. Also it was mentioned that according development of science and technology, compound words are frequently used. As new ideas, new things and new events have appeared definite differences happened lexical fond of language.

The author mentions that the meaning of some compound nouns become abstract and in the result, the meaning of their components loses its meaning. Example: tall-boy, long-head

Compound words change their meaning if their components change their place.

life-boat (boat, which rescues the life of people)

boat-life (life, spent in boat)

It is mentioned that compound words in English differ from the compound words in other languages with 2 peculiarities. First, they can be used with their meaning in different forms. Second, there are more compound words consisting of two roots.

Key words: compound-word, structure, word-formation, investigation, context

И.Бейлерова

Структурно-семантические особенности некоторых сложных слов на английском языке.

Резюме

В статье мы постарались определить в зависимости от контекста значения сложных существительных, как в целом так и в отдельности.

Также, изложено структура и исследования сложных слов на Английском языке и пути их образования.

Отмечено что слово образование в Английском языке так и в других языках является процессом развития, обеспечивает нужды новых словообразований при переходе с одной исторической структуры в другой.

Использование в статье образцы сложных существительных были взяты из произведений Теодора Драйзера.

В статье отмечено, что компоненты сложных существительных пишутся или отдельно, или вместе, или через дефис, или раздельно. Также в статье говорится, что в связи с развитием науки и технологи и, сложные существительные стали часто употребляться. С появлением новых понятий, вещей и событий в лексическом фонде языка произошли определенные изменения. Автор отмечает, что значение некоторых сложных существительных не соответствует значению их компонентов. В статье говорится, что значение некоторых сложных существительных абстрагируется и в результате значение их компонентов теряет свое конкретное значение. К примеру: tallboy, longhead. Сложные слова меняют свое значение в случае переставления местами их компонентов. Life-boat, boat-life. Автор отмечает, что сложные слова в английском языке делятся на 2 группы : endocentric, exocentric.

Отмечено, что сложные слова на английском языке отличаются от сложных слов других языков двумя особенностями. Во-первых, они могут употребляться своими значениями в разных формах. Во-вторых, на английском языке преобладают сложные слова, состоящие из двух корней.

Ключевые слова: сложное слово, структура, слово-образование, исследование, контекст

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 18.03.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 23.04.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Vəfa Babayeva tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.